

AĞRI İLİ DOĞUBAYAZIT İLÇESİ EL DOKUMASI HALILARIN RENK, MOTİF VE KOMPOZİSYON ÖZELLİKLERİ¹

*Hanife YARMACI**

*Fatma Nur BAŞARAN***

Özet

Tarihin derinliklerinden günümüze ışık tutan el sanatları, yaşadığı dönemin özelliklerini geçmişten günümüze yansıtmaktadır. Kültürümüzün bir parçası haline gelmiş geleneksel el dokuması halı sanatımız kuşkusuz bu çeşitlilik içinde önemli bir yere sahiptir. Ülkemizin her bir köşesi halı dokuma kültürüne sahip olup bu olguyu inceleyip anlayabilmek ve bilim dünyasına sunmak oldukça büyük önem arz etmektedir. Günümüzde bu geleneksel kültürün yaşatıldığı bölgelerden biri de Doğubayazıt ilçesidir.

Doğubayazıt ilçesinde el dokuması halıcılığın köklü bir geçmişi bulunmaktadır. Uzun yıllar kadın bireyler, kendi ihtiyaçlarını karşılamak, çeyiz hazırlamak ve aile bütçesine katkı sağlamak amacı ile evlerinde yer tezgahlarında halı dokuma işlemini sürdürmüşlerdir. Günümüzde ise evlerde yer tezgahlarında yapılan halı dokuma işlemi yok olmaya yüz tutmuş ve yerini halk eğitim merkezi ve tüccarlar aracılığı ile açılan ilçe merkezine kurulan atölyelere bırakmıştır.

Bu makalede Ağrı İli Doğubayazıt İlçesinde yapılan alan araştırmasında tespit edilen ve genellikle yer tezgahlarında dokunmuş halıların renk, motif ve kompozisyon özellikleri konu alınmış, atölyelerde ticari amaçla üretilen el dokuması halı örnekleri ise kapsam dışı bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ağrı, Doğubayazıt, El Dokuması Halı

Abstract

Handicrafts, which throws light upon depths of history to today's, represents specifications of lived days. Definitely the part of our culture, art of traditional hand knotted carpets has an important space in these variety. It is very important to research, understand and render the carpet weaving culture, which is in every corner of our country, to the science world. Nowadays Doğubayazıt is one of the county which is experienced this traditional culture.

¹ Bu makale 15-18 Kasım 2012 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen I. Uluslararası Yöresel Ürünler Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yenice Meslek Yüksekokulu / hanifegunes@comu.edu.tr

** Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi /nbasaran@gazi.edu.tr

Doğubayazıt county has a deep rooted history on hand knotted carpets. Through long years women has been knotted with using ground type looms, in their homes for satisfying their needs, preparing marriage portion and breadwinning. On this days in the homes carpet weaving with using ground type looms has been almost extincted and supersede to city center workplaces which community colleges and merchants sponsored.

This report is about carpets colour, ornament and composition which was found in Ağrı city Doğubayazıt county search and generally weaved on ground type looms and lifted out of context merchandise hand weaved carpets in workplaces.

Keywords: Ağrı, Doğubayazıt, El Dokuması Halı

GİRİŞ

Doğubayazıt İlçesi ve Halı Dokuma Geleneği: Doğubayazıt ilçesi, Doğu Anadolu yaylasının İran sınırında, coğrafi ve tabii durumu itibari ile tipik bir karakter gösteren Ağrı ilinin 95 km doğusunda bulunmaktadır. Denizden yüksekliği 1900 metre olan ilçe, Ağrı Dağının eteklerindeki Bayazıt (Sarıova) üzerinde 2383 km²lik alanda, Türkiye- İran transit yolu üzerine kurulmuştur (Alpaslan, 1998:147; Çetin, 2009:11; Aras, Tarihsiz: 11).

Doğubayazıt ilçesinde el dokuması halıcılığın köklü bir geçmişi bulunmaktadır. Uzun yıllar kadın bireyler, kendi ihtiyaçlarını karşılamak, çeyiz hazırlamak ve aile bütçesine katkı sağlamak amacı ile evlerinde yer tezgahlarında halı dokuma işlemini sürdürmüşlerdir. Ailenin tüm bayanları halı dokumayı bilmekte ve severek bu geleneği sürdürmektedirler. Bölgedeki evlerde oturma odalarında koltuk vb. gibi mobilyalarının olmaması, hane halkı ve misafirlerinin, odanın kenarlarına yerleştirilen yer minderleri ve yastıklardan yararlanması, halıyı ön plana çıkarmaktadır. Tüm zemini kaplayacak şekilde dizayn edilmiş halılar okuma yazma bilmeyen kadınların sanat eserleri niteliğindedir. Gelişen ve değişen günümüz koşulları, köyden kente göç, değişen yaşam şartları ve sanayi üretimlerinin yaygınlaşmış olması gibi sebepler, el dokuması halıcılığı olumsuz etkilemiştir. Bugün bölgede hemen hemen her evden yükselen kirkit sesleri yok olmaya yüz tutmuştur. Evlerde eski dokuma örnekleri tespit edilebilmesine rağmen, zamanla yaşam şartları değişen halkın orijinal örneklere hak ettiği değeri yeterince gösteremediği de gözlenmektedir.

Günümüzde bu bölgede bayanlar -özellikle genç kızlar- ücret karşılığı halı dokumacılığını devam ettirmektedir. Sümerbank gibi kurumların yanı sıra çeşitli tüccarlar bölgede atölyelerde halı dokutmakta, desenleri ve iplikleri kendileri temin etmektedir. Orijinal

örneklerin yanında bölgede günümüzde yürütülen dokumacılık sistemi yöresel dejenerasyona sebebiyet vermektedir. Yöreye ait olan geleneksel halı özellikleri, malzeme ve desen yönünden değişim yaşadığı gibi, aynı değişim kullanılan tezgah ve ekipmanlarda da görülmektedir. Yeni kuşak halı dokuma işlemini bilmekte fakat halı dokuma işleminde tüccarların getirdiği sarma ve germe tezgâhlar kullanılmaktadır. Dolayısıyla yörede ortalama 6/7 m² (167 × 391) halıların dokunduğu eski yer tezgâhları yok olmak üzeredir.

Doğubayazıt ilçesinde el dokuması halılar kullanım alanlarına göre, taban, yolluk, yastık, duvar, seccade ve pano halıları olarak sınıflandırılmaktadır. Pano halıları günümüzde atölyelerde atkısı, çözüğü ve bezeme ipliği ipek olarak dokunmaktadır. Bu çalışmada Doğubayazıt İlçe merkezi ve köylerinde geleneksel yer tezgahlarında dokunmuş taban, yolluk yastık, duvar ve seccade halılarının renk, motif ve kompozisyon özellikleri incelenmiştir.

Doğubayazıt ilçesindeki el dokuması halıların renk, motif ve kompozisyon özellikleri: El dokusu halıları önemli kılan, sanat eseri vasfını kazandıran en önemli unsurlarından biri üzerinde bulunan desenleridir (Yazıcıoğlu, 1992: 73). Halılarda desen, çizgi, yön, ölçü, biçim, doku, renk ve değerlerin düzenleme ilkelerine uygun olarak beğeni ve canlılık yaratacak şekilde bir araya getirilmesi ile oluşmaktadır. Ancak bu işlem, tekrar, uygunluk, zıtlık, egemenlik ve denge ilkeleri dikkate alınarak yapılmalıdır (Başaran, 2004: 105). El dokusu halıcılıkla uğraşan bireylerin desen konusunda teknik bilgiye sahip olması gerektiği düşünülmektedir (Yazıcıoğlu, 1992: 73). Anadolu kadını ise, hiçbir matematik, renk ve düzen bilgisi olmadan, süslediği her şeyi kendi zevk ve anlayışına uygun bir şekilde işlemiştir. Özellikle dokumalarına kendi öz benliğinden, geleneğinden bir şeyler katarak geniş anlamda bir tarz meydana getirmiştir (Akar ve Keskiner, 1978: 17). Halı ve kilim dokumalarda motifler genellikle geleneksel motif ve imler (damgalar), yöresel özelliği olan motifler, bitki ve hayvan motifleri olarak gruplandırılmaktadır. Geleneksel motifler aile çevresi içinde kalmış imlerdir (Başaran, 2004: 105–106). Bölgesel özellikler taşıyan motifler, ailelerin yaşantılarını aksettirmektedir. Bitkisel ve hayvansal motifler, bir düzen içerisinde dokuma sanatının verdiği olanaklara göre değerlendirilmektedir (Yazıcıoğlu, 1992: 74). El dokuması halıcılıkta desen, kenar ve zemin olmak üzere başlıca iki bölümden oluşmakta, her bölüm kendine ait karakteristik motiflerle dolgulanmaktadır (Başaran, 2004: 106). Türk halı sanatında yapısal bütünlüğü sağlayan unsurlardan biri düzenden parçaların, istif ve ekleme suretiyle, yan yana, üst üste ve iç içe geçirilmesindeki çabadır. Hazır klişelerden, motiflerden yola çıkmak, bunları bir sistem içinde azaltıp çoğaltarak, yerlerini değiştirerek, sıkıştırarak ya da seyrekletirerek kullanmak, meydana getirilen düzenlere çeşitlenme niteliğinin yerleşmesini sağlamaktadır (Tozun, 1997: 41). Halının ilmeli kısımları genellikle desen itibarıyla üç bölümden

oluşmaktadır. Birincisi orta bölüm ya da model, ikincisi bordür ya da su, üçüncüsü ise köşedir. Halının orta ya da göbek diye ifade edilen bölümü en önemli yeri teşkil ederek, desen uygulanan kısmı oluşturmaktadır. Bordür, halının orta kısmının çerçevesi olmakta, bazı halılarda uygulanmayabildiği gibi bazılarında birden fazla olabilmektedir. Bordür eni genellikle halı eninin 1/6 ve 1/8'i kadar olup, yöresel özellikleri değişmekle birlikte en dıştan ince tek renkli bordüre "kolon" adı verilmektedir. Göbek ve ortayı tamamlayan bölüme ise "köşe" denilmektedir (Yazıcıoğlu, 1992: 73–75; Ölmez, 1999: 128). Doğubayazıt ilçesinde geleneksel yer tezgahlarında dokunmuş el dokuması halılar kullanım alanlarına göre, taban, yolluk, yastık, duvar ve seccade olarak gruplandırılabilir.

Taban halıları, genellikle 6m² ve daha büyük olup, büyük odaların zeminlerine sermek için kullanılmaktadır (Deniz, 2000: 76). Araştırma gölgesinde genellikle büyük odaların zeminlerini tamamen kaplamak için kullanılmaktadır. Doğubayazıt ilçesinde taban halılarının 2.74–6.43 m² arasında değişen ölçülerde dokunduğu tespit edilmiştir. Halılarının hepsi yer tezgâhlarında dokunmuştur. Tezgâh özelliği bakımından enleri çok geniş olmayan halıların boyları oldukça uzundur. Bu sebeple yörede genellikle aynı halıdan iki ve daha fazla dokunarak ve yan yana serilerek oda zeminlerinin kaplandığı gözlenmiştir (Şekil 1).

Şekil 1: Aynı örnek iki halının zemine serilmiş şekli

Genellikle zemini kaplamak amacı ile oluşturulmuş kompozisyonlarda, iki halı yan yana serildiğinde kompozisyon kendini tamamlamaktadır. Bu sebeple bu tür halılarda bordür kullanılmamaktadır. Dolayısıyla yöre halıları kullanım yerine göre, bordürsüz, tek bordürlü, 2 ve 3 bordürlü olarak üretilmektedir.

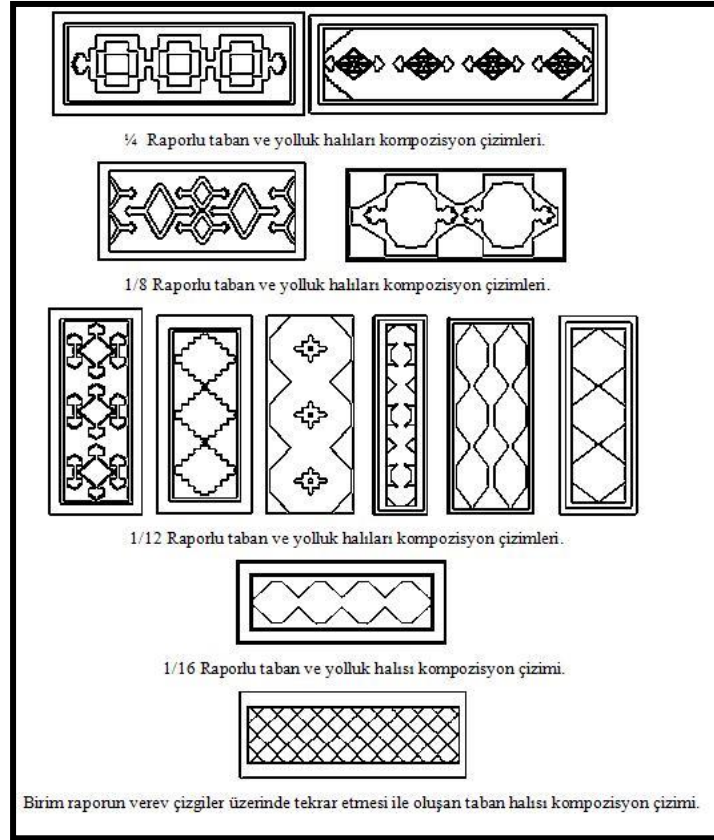
Taban halılarında bitkisel bezeme olarak genellikle çiçek, yaprak, yulaf, pıtrak, karanfil, papatya ve kıvrımlı dal motifleri kullanılmıştır (Şekil 2a). Hayvansal bezeme olarak; yaban ördeği, kelebek, akrep, köpek, kurbağa, şahmeran, uçan kuş (çıyan) ve örümcek motiflerine rastlanmaktadır (Şekil 2b).

Şekil 2: Taban ve yolluk halılarında kullanılan bezemeler

Nesneli bezemelerden en çok, saban, tarak, vazo, dümenli vapur, yıldız, ok, göz, yaba, delikli örnek, muska, çengel, kartuş, el, kertik ve tayyare motifleri kullanılmıştır (Şekil 2c). Sembolik bezeme örneklerinin ise koçboynuzu, eli belinde ve canavar ayaklarından meydana geldiği genel olarak gözlenebilmektedir (Şekil 2d). Geometrik bezemeler ise daha çok zemin kompozisyon hatlarının belirlenmesinde kullanılmıştır. Ayrıca incelenen örneklerin üçünde, zeminin sol üst köşelerinde dokuyucuların isimleri bulunmaktadır. Yörede dokunan taban halılarının tamamında atkı ve çözümlü ipliklerinin renkleri, koyunun kendi yün renkleri olan krem, kahverengi, siyah ve gridir. Bu renkler bezeme ipliği olarak ustalıkla kullanılmıştır. Halıların zemin renklerinde genellikle hardal sarısı ve gri kullanılmıştır. Hardal sarısı rengi yörede “sarı ot” olarak bilinen sütleşen bitkisinden doğal boyama yöntemleri ile elde edilmektedir. Bu renk için ön mordanlama ve boyama esnasında mordanlama yapılmaktadır. Yörede mordan maddesi olarak küflü demir, su birikintilerinde oluşan kara çamur ve yağurdun sarı suyu kullanılmaktadır. Taban halılarında bezeme ipliği olarak genellikle kırmızı, sarı, hardal sarısı, pembe, beyaz, yeşil tonları, turuncu ve bordo kullanılmaktadır. Nadiren mor, şarap kırmızısı, kiremit kırmızısı, saman sarısı renklerinin kullanıldığı görülmektedir. Yolluk halısı, genellikle evlerde dar, uzun alanları kaplamak için dokunmuş halılardır. Özellikle yeni inşa edilen evlerin koridorlarını kaplamak için kullanılmaktadır. Doğubayazıt yöresinde ortalama 103 x 244 cm.

boyutlarında üretilen yolluk halıları, genellikle dar uzun yerleri kaplamak için kullanılmaktadır. Yolluk halılarında en az 2 ve daha fazla bordür kullanılmaktadır. Zemin düzenlemelerinde genellikle motif tekrarları görülmektedir. Taban halılarında kullanılan motifler ve renkler yolluk halılarında da hakimdir. Taban ve yolluk halıları kompozisyon özellikleri açısından 5 grup altında incelenebilmektedir. Bu gruplar 1/4, 1/8, 1/12, 1/16 ve birim raporun verev çizgiler üzerinde tekrar etmesi ile oluşan halı gruplarıdır. Bunlar zeminde bir motifin tekrarı, altıgen madalyonların bir biri ile ekli tekrarı, basamaklı madalyonların birbirine ekli tekrarı, kartuş motiflerinin paralel eksende karşılıklı yerleşmeleri, artı şeklinde birbiri ile ekli zemini komple kaplaması, altıgen madalyonların zeminde birbirine paralel iki sıra oluşturması, kartuş motiflerinin birbirine ekli sıralanması, zeminin komple baklava dilimlerine bölünmesi ve köşebentler bulunan zeminde motifin dört kez tekrar etmesi ile oluşan düzenlemelerdir (Şekil 3).

Şekil 3: Raporlu taban ve yolluk halılarının kompozisyon çizimleri

Yastık halısı, insanların otururken sırtını duvara dayaması için dokunan halılardır. Eski örnekleri, insanların sırt genişliğinden biraz daha büyük olup içlerinde 60–70 x 30–40 cm. ölçülerinde olanlarının da olduğu bilinmektedir. Çadır içinde, minder gibi, alta serilerek kullanılabilir. Yaylacılık yapanların, göç sırasında, kolayca taşıyabileceği büyüklükteki

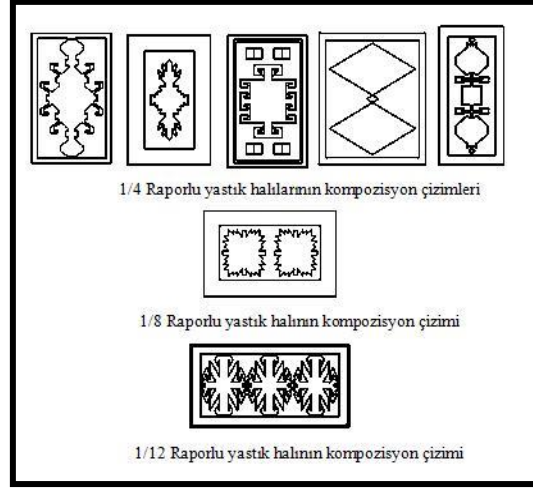
bu örnekler, daha geç dönemlerde boyut açısından büyümüşür. XIX.- XX. y.y.'dan kalanlar 90-100 x 40 x 50 cm. boyutlarındadır. Daha erken tarihliler ise, 60-70 x 30-40 cm. ölçülerindedir. Günümüzde hala kullanılmaktadır (Deniz, 2000: 75). Doğubayazıt ilçesinde ortalama 50 cm.-75cm. x 80cm. -115cm. x 86cm. boyutlarında olan yastık halılar, yerde otururken duvara dayanmak için kullanılmaktadır. Genellikle oturma odalarının tüm duvarları yastıklarla çevrelenmektedir. Günümüzde oturma odalarının duvarlarını yastıkla kaplama geleneğinin, el dokumasının yanında ağırlıklı olarak makine üretimi yastık halılar kullanılarak devam ettiği gözlenmiştir. Araştırma yöresinde üretilen yastık halılarında genellikle 1 veya 2 dar bordür bulunmaktadır. Zeminlerinde ise tek, çift veya üç göbek yer almaktadır. Yastık halıların bordürlerinde kurbağa, çengel, göz ve çiçek ve çengel motifleri, göbeklerinde çiçek, bereket, ejderha, fiyonk, koçboynuzu, eli belinde, kartuş, kare, üçgen ve yön belirten motifler yer almaktadır (Şekil 4).

Araştırma bölgesinde incelenen yastık halılarının atkı ve çözgü ipliklerinde kullanılan ipliklerin renkleri koyunun kendi yün renklerinin karışımıdır (kahverengi, gri, krem ve siyah). İlme ipliklerinde ise kırmızı, krem, pembe, siyah, hardal sarısı, pembe renkler ağırlıklı olarak kullanılmıştır. İncelenen yastık halılarında mavi, açık pembe, beyaz, bordo, koyu kahverengi, açık yeşil ve mor renklere de rastlanmaktadır.

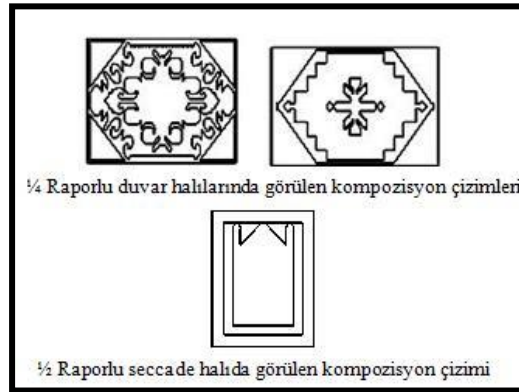
Şekil 4: Yastık halılarında kullanılan motif örnekleri

Yastık halıları kompozisyon özellikleri açısından 3 grup altında incelenebilmektedir. Bu gruplar $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$ ve $\frac{1}{12}$ raporlu halı gruplarıdır (Şekil 5). Bunlar genellikle ince bir bordür ve zeminde ayna simetri yöntemi ile yerleşmiş tek bir motif (göbek motif) veya tekrar eden motiflerden (göbek motiflerinden) oluşmaktadır.

Şekil 5: Raporlu yastık halılarının kompozisyon çizimleri

Duvar halıları, soğuğu önlemek, aynı zamanda odaları süslemek amacı ile duvarlara asılan halılara denilmektedir. Duvar halısı dokumak Anadolu'da bir gelenek olup hala kullanılmaktadır. Çadır içinde, çadır yüzeyini, evlerde bir tablo gibi odaları süslemek amacıyla da kullanılmaktadır. Desenleri yöreye göre değişir. Boyutları evin ölçülerine göre ayarlanır. Çoğunlukla göbekli örneklerine rastlanmaktadır (Deniz, 2000: 75). Doğubayazıt ilçesinde ortalama 96 x 134 cm. boyutlarında olan duvar halıları, genellikle duvarları süslemek amacı ile kullanılmaktadır. Bordürsüz olarak dokunan bu halıların dört köşesinde köşebentler bulunmaktadır. Orta zeminde tek bir madalyon bulunmaktadır. Genellikle geometrik, bitkisel ve hayvansal bezemeler hakimdir. Taban halılarında kullanılan motif ve renk özellikler duvar halılarında da kullanılmıştır. Duvar halıları kompozisyon özellikleri açısından incelendiğinde ¼ raporlu ayna simetri yöntemi ile oluşturulduğu tespit edilmiştir (Şekil 6).

Şekil 6: Raporlu duvar ve seccade halılarının kompozisyon çizimleri

Seccade halısı, günümüzde namazlık halısından büyük, kelle halısından daha küçük, büyük halıların yetmediği yerleri doldurmak üzere dokunmuş halılardır. Namazlık halısı ise ibadet etmek için kullanılan halılardır. Namazlık halılarının mihraplı veya mihrapsız olarak dokunabilmektedir (Deniz, 2000: 7; Başaran, 2004: 114).

Yörede seccade halılar, ibadet amacı için kullanılmaktadır. Seccadeler ortalama 87x126 cm., boyutlarındadır. Bordürlü ve bordürsüz örnekleri mevcuttur. Bazı seccade örneklerinde mihrap, cami motifi ile oluşturulmakta, bazı örneklerde ise mihrap sembolik motiflerle oluşturulmaktadır. Seccade halıları kompozisyon özellikleri açısından incelendiğinde ½ raporlu ayna simetri yöntemi ile dokunmuş seccade halılar tespit edilmiştir(Şekil 6).

SONUÇ

Doğubayazıt ilçesi ve köyleri orijinal el dokuması halı örneklerini barındıran önemli dokuma merkezlerinden biridir. Bölgede geleneksel el dokuma halı örneklerinin yanında günümüz koşullarında üretilmiş, yöresel izler taşımayan dokumalar da tespit edilmiştir. Bu dokumalar atölyelerde ticari amaçla üretilmektedir. Araştırma kapsamında geleneksel olarak yer tezgahlarında dokunmuş halı örnekleri incelenmiştir. Bu örneklerde kullanılan motifler yöresel özellikler taşımaktadır. İncelenen halılarda koyunun kendi renkleri ustalıkla kullanılmaktadır. Özellikle bezeme ipliklerinde kullanılan iplikler geleneksel olarak dokuyucular tarafından boyanmıştır. Boyama işleminde doğal boyaların yanında renk sayısını arttırmak için zaman zaman kimyasal boyaların kullanıldığı tespit edilmiştir.

Geleneksel halı örneklerinde kullanılan motifler bölge özelliklerini yansıtmakta ve genellikle halıların desenleri raporlama tekniklerinden faydalanılarak oluşturulmaktadır. İlçenin kırsal bölgelerinde zemini kaplamak amacı ile oluşturulmuş kompozisyonlarda, iki halı yana serildiğinde kompozisyon kendini tamamlamaktadır. Araştırma bölgesinde günümüzde yer tezgahlarında el dokuması halı üretimi çok az yapılmasına rağmen, halen orijinal dokumalar odaların zeminlerini, duvarlarını ve koridorlarını süslemektedir. Bu durum, yörede bu geleneksel sanatın korunup yaşatılması yanında, araştırma yapmak isteyen araştırmacılar için sevindirici bir durumdur. Ancak geleneksel motiflerin ve kompozisyon yöntemlerinden uzak halı dokumacılığının da sürdürülüyor olması, bölgenin halı dokuma kültürünün yok olmadan incelenmesi ve bilimsel çalışmalarla kayıt altına alınması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

ACAR, B. (1982). Kilim- Cicim- Zili- Sumak Türk Düz Dokuma Yaygıları. İstanbul: Eren Yayınları.

AKAR, A; Keskiner, C. (1978). Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif. İstanbul: Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları 2.

AKPINARLI, F; ONUK, T; ORTAÇ, S; ALP, Ö. (1998). İçel El Sanatları. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

ALPASLAN, İ. (1998). Cumhuriyetin 75. Yılında Ağrı. Ankara: Yücel Ofset Ltd. Şti. Tesisleri Yayınları.

ARAS, C. (Tarihsiz). Doğubayazıt Türkiye Guide. Ağrı: T.C. Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Ve Tanıtım Yayınları

BAŞARAN, F.N. (2004). Konya Ereğli İlçesinde El Dokuması Halıcılık ve Üretilen Halıların Özellikleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

DENİZ, B. (2000). Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını 215.

GÖRGÜNAY, N. (1972). Doğu Yöresi Halıları. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 31.

GÖRGÜNAY, N. (1980). Atatürk Üniversitesi Halıcılık ve Yünlü El Sanatları Enstitüsü'ndeki Gündüzlü Öğrencilerin Sorunları İle İş Yerinde Öğretimi Etkileyen Faktörler. Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi, Erzurum.

ÖLMEZ, F.N. (1999). Niğde İlinde El Dokusu Halıcılık ve Üretilen Halıların Bazı Teknolojik Özellikleri Üzerine Bir Araştırma.Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

TOZUN, H. (1997). Gördes Halılarının Grafikselsel Olarak İncelenmesi ve Morfolojik Özellikleri. Türkiye'de El Sanatları Geleneği ve Çağdaş Sanatlar İçindeki Yeri Sempozyumu, Kültür Bakanlığı Yayınları 1861, Ankara.

Türk El Dokuması Halılar, (Katalog 1). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü Yayınları.

Türk El Dokuması Halılar, (Katalog 2). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü Yayınları.

Türk El Dokuması Halılar, (Katalog 3). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü Yayınları.

Türk El Dokuması Halılar, (Katalog 4). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü Yayınları.

Türk El Dokuması Halılar, (Katalog 5). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü Yayınları.

YAZICIOĞLU, Y. (1992). El Dokusu Halıcılık. Ankara:Menekşe Yayıncılık.